

UDK 811.163.42.09
Izvorni znanstveni članak
Primljen 4. svibnja 2014.
Prihvaćen 20. 1. 2015.

BRANKA BARIĆ
Medulinska 24
HR - 10 000 Zagreb
brankabarić@hotmail.com

NOVA DRŽAVA – NOVA JEZIČNA POLITIKA

Jezik je najvažnija ljudska djelatnost koja omogućuje funkcioniranje društva na svim njegovim razinama. Od iznimne je važnosti njegovo komunikacijsko svojstvo pomoću kojega se pripadnici istoga govornoga područja sporazumijevaju i tako izgrađuju novu jezičnu stvarnost. Kao što se sve pojave u političkoj zajednici nastoje urediti i normirati, tako je i s jezikom. I jezik je potrebno normirati i unificirati. Tu je zadaću oduvijek imala država, odnosno vladajuće elite kojima je bilo u cilju organizirati vlast na određenom teritoriju, a jezik se pokazao kao jednim od elemenata kojim se postiže snažna homogenizacija naroda, i to kroz osjećaj pripadnosti, odnosno identifikaciju s jezikom. Ozbiljniji procesi jezičnoga planiranja i jezične politike javljaju se tek u 19. stoljeću s pojavom nacionalnih država. U suvremeno doba tu ulogu preuzimaju javni mediji, a jedan od njih je i dnevni tisak koji utječe na oblikovanje javnoga jezika. U radu se analizira leksik dnevnih novina da bi se uočile i zabilježile određene promjene koje je hrvatski jezik doživio u razdoblju od petnaest godina od uspostave hrvatske države 1991.

Ključne riječi: jezična politika, jezično planiranje, hrvatski standardni jezik, jezik medija

1. Jezično planiranje i jezična politika

S 19. stoljećem politička se slika Europe bitno mijenja. Pojava nacionalizma omogućuje tu promjenu krilaticom „Jedan narod, jedan jezik, jedna država“. U to vrijeme dolazi do buđenja nacionalnih osjećaja i stvaranja na-

cija, a jezik u takvim prilikama postaje poželjan i snažan kohezijski element (Wright 2010). Uređenje nacionalnih država¹ potaklo je jezičnu kodifikaciju, što planirano, a što i neplanirano, kao posljedicu političkih ili ekonomskih djelovanja kojima ponekad u konačnici i nije bilo primarno definiranje jezičnih pitanja. Da je tomu tako, pokazuju i jezične prilike u slavenskim zemljama bivšega socijalističkoga uređenja devedesetih godina 20. stoljeća (Grčević 2011). Svim novonastalim državama bilo je u interesu pokazati skrb za jezik jer „nijedan drugi medij nije toliko duboko ukorijenjen, toliko bitan za ostvarenje političkih ciljeva, niti toliko često korišten radi suzbijanja pokušaja države da jezičnim sredstvima nametne svoju hegemoniju“ (Milardović 1999: 80), međutim, ažurnost u rješavanju tih pitanja različita je i nejednaka.

Pravno ili zakonski gledano, hrvatski je jezik određen Ustavom usvojenim 22. prosinca 1990. kojim je propisano da je u Republici Hrvatskoj u službenoj uporabi „hrvatski jezik i latinično pismo“. Time je pravni status hrvatskoga jezika propisan „uz nepostojanje zakona o jeziku i podzakonskih akata“ (Bagdasarov 2011). Nevjerojatna je činjenica da Hrvatska nije posvetila pažnju jeziku i donijela Zakon o jeziku, nego je sve ostalo na deklarativnoj ustavnoj odredbi, pogotovo što je hrvatski jezik pravno gledano postao zaseban, kao i država, čime se trebao zakonski i institucionalno učvrstiti. Povijesne nedaće hrvatskoga jezika od osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do uspostave samostalne Republike Hrvatske, u tadašnjim devedesetim godinama 20. stoljeća, nisu se pokazale dovoljno dobrim motivom za unaprjeđivanje vlastitoga nacionalnoga jezika. Opravdanja za slabiju skrb za vlastiti jezik mogu se naći u političkim prilikama (do 1995. ratne godine), potom u teškim socioekonomskim prilikama, izostanku gospodarskoga rasta (posljedice ratnih godina), ali i prodiranju globalizacijskih utjecaja. Prema definiciji Dubravka Škiljana jezična je politika „skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svih sudionika o tim oblicima“ (Škiljan 1988: 8). Hrvatska je jezična politika u zakonskom smislu ostala na margini državnih institucija sve do 2005. godine kada je Ministarstvo znanosti imenovalo *Vijeće za normu hrvatskoga standardnoga jezika*². Iako su dotad za hrvatski jezik skrbile brojne državne ustanove, kao što su ministarstva

¹ Milardović (1999) ističe da je u novijoj povijesti država odigrala središnju ulogu u korištenju jezika kao sredstva društvene integracije, i to u školstvu učenjem materinskoga jezika u svim državama širom svijeta.

² *Vijeće za normu hrvatskoga standardnoga jezika* djelovalo je svega sedam godina. Bez ikakvih (osobito ne znanstveno utemeljenih) objašnjenja ukinuto je 8. svibnja 2012. godine. Tom je prigodom izašlo i posebno izdanje časopisa *Jezik* iz 2013. godine posvećeno *Vijeću* – njegovu osnivanju, ciljevima, zadaćama, članovima i raspravama.

(Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH-a, Ministarstvo kulture RH-a) i znanstvenoistraživačke i znanstveno-nastavne ustanove (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Razred za filološke znanosti HAZU-a, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i dr.), potom Matica hrvatska, Hrvatsko filološko društvo i druge, Vijećem se pokušao uvesti red u normiranje kako bi se njegovao vlastiti jezik, kultivirao i čuvao. Time bi se dobila svojevrsna „normalizacija norme“, što i jest zadaća svake osmišljene jezične politike jer „normom se određuje što je standardno, što nestandardno, što je stilski neutralno, što obilježeno, što pripada kojemu funkcionalnom stilu“ (Tafra 1997–1998: 330). Petnaest godina od uspostave samostalne Republike Hrvatske državne ustanove kojima je zadaća upravo skrb za jezik nisu uspijevale postići konsenzus oko samo nekoliko još neriješenih jezičnih problema te su se u javnosti javljale često sumnje u standardnost hrvatskoga jezika. Strani su pak slavisti zauzeli negativno stajalište prema hrvatskomu jezičnomu purizmu smatrajući da se njime pretjeruje. Takvu su dojamu pridonijela brojna izdanja popisa razlika hrvatskoga i srpskoga jezika, preosjetljivost na srbizme i nastojanja da se isticanjem razlika dokaže da su to dva različita jezika. Dakle, u politički sasvim novom kontekstu hrvatski se standardni jezik nastavio izgrađivati u dvama smjerovima: odbacivanje pretjeranoga negativnoga purizma te dokazivanje svoje samostalnosti gledano i dijakronijski i sinkronijski.

Unatoč brojnim raspravama i mnoštvu izdanja o hrvatskom jeziku devedesetih godina državne su se institucije oglušile ne preuzevši na sebe odgovornost za jezično planiranje. Ipak, na izostanak jezičnoga planiranja i nepostojanje službene jezične politike može se gledati i s drugoga aspekta. To što nema službene jezične politike ne mora značiti da jezične politike uopće nema. I to je neka vrsta politike, doduše prešutne, ali politike koja također može nametati neke jezične predrasude ideološki utemeljene zbog uske povezanosti jezika s politikom, a politike s ideologijom, što je nužno reverzibilan proces. Tako je neslužbena „jezična politika“ tada bila usmjerena isključivo na srbizme, internacionalizme i metajezik bivšega socijalističkoga uređenja³, predvođena u prvom redu političkom elitom vladajuće stranke koja je nastojala provođenjem purističkih težnji neprirodno izmijeniti hrvatski jezik i učiniti ga „hrvatskijim“, dakako bez zakonskih okvira. Tek se 2012. krenulo s prijedlogom *Zakona o javnoj uporabi hrvatskoga jezika* kojim se nastojalo pravno regulirati uporaba hrvatskoga jezika, a ne propisivati jezik ili standardi jezične kulture kako je u medijima pogrešno tumačeno.

³ Lučić (2007) tako naziva riječi koje su se koristile u vrijeme socijalističkoga uređenja u politici i administraciji. Riječ je najčešće o internacionalizmima.

Razumljivo je da zakoni sami po sebi nisu dostatni, nego dosljednost provođenja zakona o jeziku na nacionalnoj razini jer se jedino tako nazire rješenje statusa hrvatskoga jezika (Peti-Stantić i Langston 2013).

2. Jezična politika i mediji

Svaki se jezik uz pomoć jezičnoga planiranja⁴ i jezične politike osposobljava za realizaciju svih svojih funkcija u komunikaciji i stvaralaštvu članova u zajednici (Bugarski 1997). No, kako među ovlaštenim nositeljima hrvatske jezične politike nije bilo interesa ni političke volje za postizanje jedinstva u donošenju strategije razvoja hrvatskoga standardnoga jezika i kodificiranja njegovih pojedinih norma, hrvatski je jezik ostao prepušten javnim medijima⁵. Javni su mediji prenosili model retorike vladajuće elite koji se počeo primjenjivati u svakodnevnim životnim situacijama hrvatskih građana. Tako su mediji postali zapravo nositelji kolektivne svijesti naroda, a u ovom slučaju nositelji ogledne, nove jezične forme. Tu se u prvom redu misli na politički diskurs koji je prozeo ostale funkcionalne stilove hrvatskoga jezika i napravio pomutnju u hrvatskom standardnom jeziku jer po analogiji šira javnost prihvaća jezik medija kao referentnu točku i važeći model, pritom ponajviše dnevni tisak zbog pristupačnosti širokomu broju građana. Razmjeri utjecaja javnih glasila u hrvatskom medijskom prostoru devedesetih godina 20. stoljeća veoma su veliki kao i interes za njihova istraživanja. O jezičnim promjenama hrvatskoga jezika na temelju leksema iz raznih časopisa istraživali su Czerwiński (2005), Bagdasarov (2008) i Hill (2006). Također postoji niz pojedinačnih radova koji obrađuju pojedine tematske cjeline u domaćoj leksikologiji (Babić, Hudeček, Muhvić-Dimanovski, Opačić, Samardžija, Sočanac, Tafra, Turk) te mnoštvo radova koji se bave pojedinim leksemima i jezičnim savjetima.

Javni mediji imaju „iznimno jak utjecaj (...), pa je utoliko i nj[ihova] odgovornost za kulturu (javne) uporabe jezika veća“ (Badurina 1998: 426).

⁴ Ricento (2009) govori o kompleksnosti jezičnoga planiranja i o međusobnom prožimanju makrosociopolitičkih, epistemoloških te strateških čimbenika. Makrosociopolitički obuhvaćaju raspad ili nastanak nove države, ratove, migracije i sl. Epistemološki se odnose na paradigmu znanja i istraživanja u kontekstu društvenih i humanističkih znanosti te njihov odraz u političkoj i ekonomskoj teoriji, dok se strateški odnose na krajnje ciljeve provedenih istraživanja.

⁵ Javni mediji su izvršavajući svoj posao imali na raspolaganju nekoliko gramatika hrvatskog jezika, velik broj rječnika i još veći broj jezičnih savjetnika kao i pravopise kojima je zadaća očuvanje hrvatskoga jezika i jezične kulture. No, zbog zakonski gledano nepropisanih normativnih priručnika, vladala je konfuzija što se tiče njihove uporabe.

Da bi se potvrdila navedena tvrdnja da javni mediji utječu na oblikovanje javnoga jezika i da je hrvatski jezik s uspostavom samostalne Republike Hrvatske doživio određene promjene te da bi se vidjeli razmjeri tih promjena, provedeno je istraživanje leksika tekstova najtiražnijih dnevnih novina: Večernjega lista, Novoga lista i Slobodne Dalmacije⁶. Uz poredbenu analizu i sintezu usporedili su se leksemi različitih novinskih izdanja u istom razdoblju te učestalost njihove uporabe. Istraživanjem se nastojalo utvrditi ujednačenost ili razmimoilaženje u pogledu postojanja jedinstvene jezične politike na primjeru publicističkih formi triju najtiražnijih hrvatskih tiskanih medija, dnevnih listova u različitim hrvatskim regijama, odnosno pokušati odrediti smjer jezičnoga kretanja pojedinoga lista u istom razdoblju.

3. Opis korpusa i metodologija

U istraživanju je analiziran leksik trojih dnevnih novina i promjene koje su se događale u ovim leksičkim slojevima:

- internacionalizmi i njihova zamjena hrvatskim leksemima i oživljenicama,
- nestanak srpskih riječi i izraza srpsko-hrvatskoga⁷ jezika iz službenih oblika javnoga priopćavanja,
- odlazak leksema socijalističkoga uređenja u pasivni sloj historizacijom i
- nastanak ideologema.

Za potrebe istraživanja napravljeni su popisi internacionalizama, riječi iz zajedničkoga srpsko-hrvatskoga jezika, historizama i ideologema.

Korpus navedene analize obuhvaća razdoblje od 15 godina, a ispisani su leksemi iz 1987, 1989, 1991, 1995, 1999. i 2003.⁸ Zbog potreba analize prve

⁶ Prema istraživanju agencije Henda i T portala najčitanije su novine u 2005. godini u sjevernoj Hrvatskoj Jutarnji list, koji je nakon svoje pojave 1998. pretekao najtiražniji Večernji list, međutim zbog toga što nije izlazio stalno u razdoblju od 1987. do 2003. (a to je razdoblje koje je promatrano u istraživanju) odabran je Večernji list. U Slavoniji je najviše čitan također Jutarnji list, a na drugom je mjestu Večernji list, pa je iz istoga razloga odabran Večernji list. U Istri i Primorju najčitaniji je Novi list, a u Dalmaciji Slobodna Dalmacija. (Preuzeto 8. 4. 2011. http://nemacenzure.7.forumer.com/a/najcitaniji_post3487.html)

⁷ Jezik koji je ovdje imenovan kao srpsko-hrvatski nazivao se različito, najčešće srpskohrvatski. Budući da je riječ o dvama jezičnim entitetima (usp. Tafra i Košutar 2008), onda i pravopisni oblik valja biti sa spojnicom.

⁸ Događanja koja se provlače kroz 1987. godinu daju naslutiti nezadovoljstvo naroda i narodnosti u Jugoslaviji izraženo jakom svakodnevnom nacionalnom segregacijom, a u svijetu stalne međusobne igre hladnoga rata svjetskih sila koji ubrzo završava. U

dvije godine (1987. i 1989.) čine jugoslavenski korpus u kojem su još jake konvergentne silnice između srpskoga i hrvatskoga jezika i u kojem i službeno postoji srpskohrvatski/hrvatsko-srpski⁹, potom druge dvije godine (1991. i 1995.) obuhvaćaju korpus hrvatskoga jezika, oslobođen od pritiska bivše državne vlasti i oblikovan u samostalnoj Republici Hrvatskoj, te treći (1999. i 2003) koji je pročišćen od tuđica, suvišnih internacionalizama i srpskih riječi, ali i s već desetogodišnjom samostalnom uporabom. Tako razvrstane godine i događaji u njima rezultiraju očekivanim promjenama u leksičkoj slici hrvatskoga jezika.

Građu navedenih godina čine članci dnevnih novina u rubrikama svijet, domaće teme, kultura, crna kronika, sport i regionalne teme. Na toj su građi istraženi leksički slojevi i njegove promjene.

Za većinu riječi u svakoj od skupina pronađene su hrvatske istovrijednice,¹⁰ međutim za neke od promatranih leksema nije uočena ni zabilježena hrvatska zamjena. Za svaku promatranu skupinu riječi i svaki dnevni list izračunata je postotna učestalost riječi s leksičkom zamjenom te riječi bez zamjena od ukupne učestalosti svih riječi te godine u svakom pojedinom listu. Za svaku godinu i dnevni list zbroj postotaka je 100.

Za svaku skupinu istraživanih riječi provedene su dvije različite analize: analiza trendova provedena uz pomoć analize varijance za zavisne uzorke,

1989. kulminiraju sve nagomilane tenzije komunističkoga svijeta i neke se države pokušavaju osloboditi komunističkog tereta s više uspjeha, a neke s više poteškoća kao što je to Hrvatska jer je 1991. obilježio u Hrvatskoj Domovinski rat. Iste godine uslijedila je hrvatska neovisnost i njezino međunarodno priznanje. Posljednja ratna godina u hrvatskoj povijesti, 1995. godina je od presudne važnosti zbog vojno-redarstvenih akcija Bljesak i Oluja. Potom 1999. mirnodopska je godina za Hrvatsku, ali ne i za susjedne joj države. Kako je Hrvatska na parlamentarnim izborima 2000. politički krenula u novom smjeru, na scenu je došla politička elita koja je prekinula desetogodišnju vladavinu dotada vodeće stranke HDZ-a. Nova je SDP-ova vlast pokrenula brojna zakonska pitanja vezana uz jezik. Tako je započelo institucionaliziranje jezične politike. Iz toga je razloga za istraživanje uzeta 2003. godina kao krajnja točka promatranja jer je očekivani rezultat korpusa te godine fond riječi koji je najsličniji današnjemu u odnosu na različitost leksema prijašnjih godina.

⁹ Usp. Brozović i Ivić 1988. Ovdje ćemo umjesto svih tih naziva uglavnom upotrebljavati *srpsko-hrvatski*.

¹⁰ S obzirom na (ne)podudarnost semantičke strukture tih leksema ponekad je riječ o sinonimima koji su zamjenjivi u svim kontekstima (*biblioteka – knjižnica*), ali je ponekad riječ o sinonimima zamjenjivim samo u nekim kontekstima (*faktor – čimbenik*), pa smo zato leksemima stranoga porijekla suprotstavili lekseme hrvatskoga porijekla kao istovrijednice, odnosno kao lekseme dvaju leksičkih sustava. Odnosi se to i na oživljenice koje, sinkronijski gledano, nisu ni bile sinonimi jer se nisu upotrebljavale (npr. *izvješće, glasovati ...*).

u kojoj su uzorci bili učestalost pojedinih riječi u svakoj pojedinoj godini i analiza varijance razlika u učestalosti pojedinih skupina riječi, kao i razlika između dnevnih listova u pojedinoj godini. Rezultati su tih analiza vrijednosti F-testova za promatrane razlike te njihove pripadajuće statističke značajnosti (p). Prema uobičajenom kriteriju razlike koje su toliko velike da imaju manje od 5 % šanse ($p < 0.05$) nastati po slučaju smatraju se statistički značajnima. Sve su analize provedene u statističkom programu SPSS 17.0.

4. Rezultati

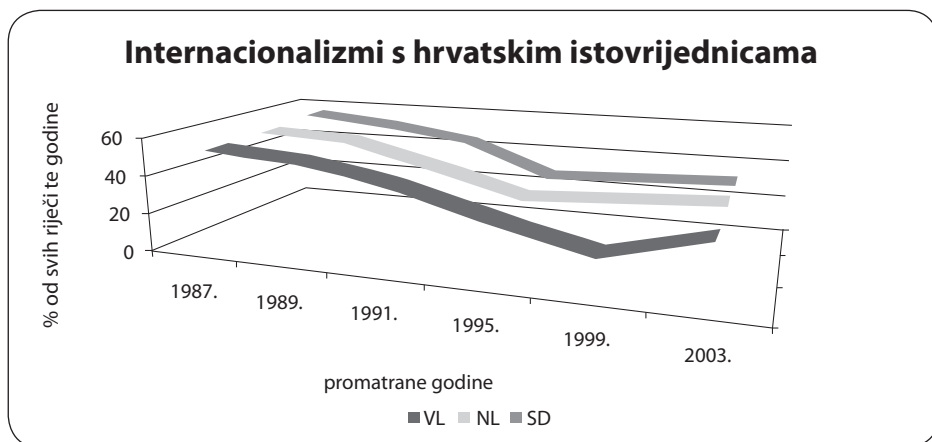
Istraživanje je dalo ove rezultate:

4.1. Internacionalizmi i njihova zamjena hrvatskim leksemima i oživljenicama

U publicističkom funkcionalnom stilu vrlo su česti internacionalizmi, što je i razumljivo jer su stalnica ekonomskoga, političkoga, pravnoga i općenito stručnoga nazivlja. Međutim, ostali, veći dio pronađenih internacionalizama posljedica su socijalističkoga uređenja tadašnje države koja je određivala i bila naklonjenija internacionalizaciji političkoga leksika u nastojanju objedinjavanja i ujednačavanja ideoloških naziva socijalističkoga svijeta,¹¹ što se preslikavalo u dnevni tisak. Takav je trend oslabio u vrijeme političkih previranja nakon 1989. kada započinje urušavanje SFRJ-a i kada započinje rat. Zbog političkih i društvenih prilika pozornost je uglavnom bila na egzistencijalnim problemima u državi, dok su jezična pitanja ostavljena po strani. S uspostavom hrvatske države jača jezični purizam. Od 101 pronađenoga leksičkoga para internacionalizama i hrvatskih riječi u korpusu je vidljiv pojačan trend zamjena internacionalizama hrvatskim riječima. Zamjena se odvijala uglavnom u vremenu od 1991. do 1995, dakle u vremenu pojačanoga jezičnoga čišćenja zbog velike osjetljivosti na nacionalne vrijednosti, među kojima jezik zauzima visoko mjesto. U tom čišćenju tuđica i posuđenica nisu bili pošteđeni ni internacionalizmi, iako je jasno da se u svim prilikama uvijek ne mogu svi zamijeniti hrvatskim sinonimima (*civilizacija – uljudba, disciplina – stega, muzika – glazba, atmosfera – ozračje, sistem – sustav*).

¹¹ O razvoju hrvatskoga leksika u to doba detaljnije Samardžija 1998.

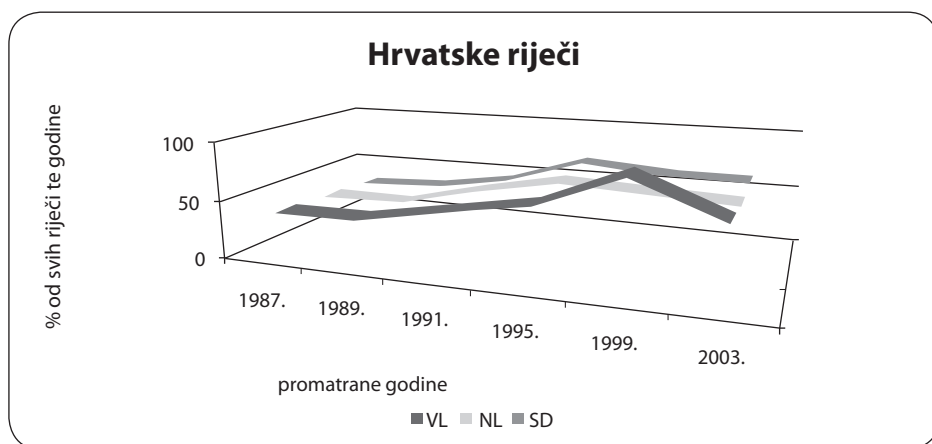
Slika 1. Prikaz učestalosti internacionalizama s hrvatskim istovrijednicama

Međutim, krajem promatranoga razdoblja 1999. do 2003. uočava se i povratak u uporabu pojedinih leksema koji su svoju revitalizaciju doživjeli zahvaljujući svjetskim trendovima internacionalizacije u kojima se na uporabu internacionalizama ne gleda kao na negativnu pojavu, nego upravo suprotnu, kojom se radi na komunikacijskom povezivanju i prilagođavanju globalizacijskim procesima.

Na slici 1. prikazani su internacionalizmi koji su doživjeli svoju smanjenu uporabu ili izostanak u dnevnim novinama jer su zamijenjeni hrvatskim leksemima poput sljedećih leksičkih parova: *aerodrom* – *zračna luka*, *ambasada* – *veleposlanstvo*, *biblioteka* – *knjižnica*, *centar* – *središte*, *delegacija* – *izaslanstvo*, *ekonomija* – *gospodarstvo*, *faktor* – *čimbenik*, *finale* – *završnica*, *funkcionar* – *dužnosnik*, *kancelarija* – *ured*, *komisija* – *povjerenstvo*, *muzika* – *glazba*, *rezerva* – *pričuva*, *teatar* – *kazalište* itd.

Slika 2. Prikaz učestalosti hrvatskih istovrijednica potisnutih internacionalizama

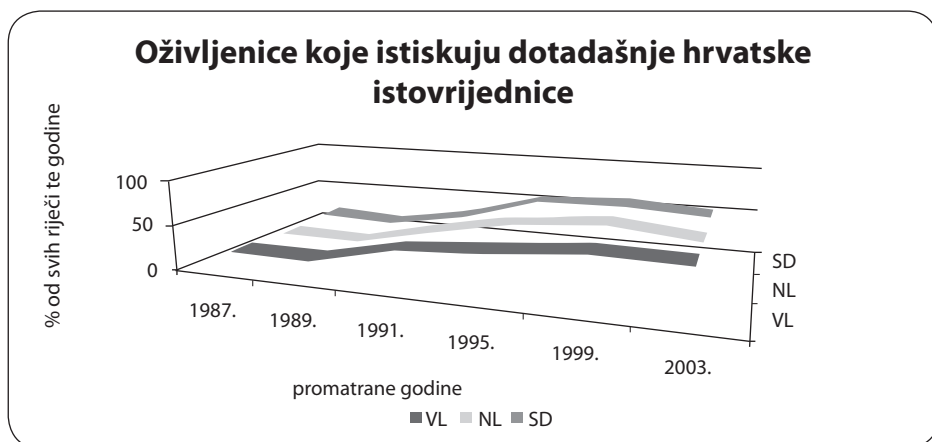

Slika 2. prikazuje porast postojećih hrvatskih leksema na uštrb dotadašnjih internacionalizama. Od trojih promatranih novina Večernji je list od 1991. najviše pazio na jezični purizam izbjegavajući internacionalizme na svim onim mjestima na kojima je mogla doći hrvatska riječ te je tako uređivačka politika smanjila uporabu internacionalizama za 50 %. Druga dva lista, Novi list i Slobodna Dalmacija, smanjivali su uporabu internacionalizama u kraćem razdoblju do 1995. godine, nakon čega je vidljiv lagani rast uporabe i povratak internacionalizama.

Uz već spomenutu zamjenu internacionalizama koji su činili dio lijevo orijentirane političke ideologije, tzv. ideologemi bivšega sustava, devedesetih godina 20. stoljeća zbog neznanja i nekritičkoga stava prema jeziku te zbog ojačalog purizma izbačeni su pojedini leksemi iz općeuporabnoga leksika jer su se smatrali srpskim (*muzika, advokat, ambasada*). No, s druge strane, sloboda govora u novonastaloj državi povukla je sa sobom više od stotinu godina zatamljivan i zabranjivan leksički fond stvaran još sredinom 19. stoljeća (Mamić 2007). Jedan dio oživljenih riječi zamjenjuje dotadašnje internacionalizme, a drugi dio popunjava novonastale praznine u leksiku.

Novo hrvatske, a zapravo stare, ali oživljene riječi dolaze kao zamjena internacionalizmima i postaju opet ideologemi novoga političkoga poretka zbog situacije pred kojom su se te nove riječi našle (*ćudoređe – moral, odora – uniforma, odvjetnik – advokat, oporba – opozicija, pismohrana – arhiv, pristojba – taksa, promidžba – reklama, ravnatelj – direktor, skladba – kompozicija, topništvo – artiljerija*).

Slika 3. Prikaz učestalosti oživljenica koje istiskuju dotadašnje hrvatske istovrijednice

Gornja slika prikazuje usporedbu korištenja oživljenica u sva tri dnevna lista. Vidljiv je gotovo podjednako uzlazni trend oživljenih riječi koje zamjenjuju dotadašnje sinonime u sva tri dnevna lista. To su uglavnom riječi kojih nije bilo u javnoj komunikaciji (osim pojedinačno u leksiku pojedinoga pisca), a koje je starija generacija s lakoćom prihvatila za razliku od mlađe populacije kojoj su te riječi bile posve nove. Te su riječi (npr. *bojnik*, *časnik*, *djelatnik*, *dužnosnik*, *prosvjed*, *putovnica*, *župan*) pomogle popuniti praznine nastale u leksiku prilikom izbacivanja posuđenica, ali i mnogih hrvatskih riječi koje su izbjegavane u javnoj uporabi i koje su zamijenjene samo zato jer su asociirale na bivšu državu, primjerice riječ *radnik*.

4.2. Nestanak srpskih riječi i izraza srpsko-hrvatskoga¹² jezika

Naziv jezika srpsko-hrvatski (i srpskohrvatski) bio je paravan za promicanje i uvođenje srpskih riječi u hrvatski jezik (Samardžija 1998). Utjecaj srpskoga jezika u SFRJ-u bio je dosta izražen, iako je od ustavnih promjena 1974. godine pomalo popuštao. Jezična je politika tadašnje države davala prednost „zajedničkim“ leksemima pa su se prilikom izrade pravopisa i rječnika forsirale zajedničke riječi, a prikrivale različite. Govornici hrvatskoga jezičnoga područja razlikovali su hrvatski leksik (npr. *osigurati*) od onoga drugoga, tuđega, hrvatsko-srpskoga jezika (npr. *obezbjediti*).¹³

¹² Usp. bilješku 7.

¹³ Usp. Pavešić 1971.

Tako su na štetu hrvatskoga jezika mnoge hrvatske riječi bile potiskivane, a neke čak i zabranjivane navodnim „crnim listama“, cenzurom i autocenzurom, primjerice na radiju ili u izdavačkim kućama, pa njihova uporaba u medijima, u ovom slučaju dnevnim novinama, izostaje. Inzistiralo se na zajedništvu i sličnosti, a mediji su izvrstan promicatelj takvih ideja. Dnevni je tisak bio vrlo pogodan za širenje toga „zajedničkoga“ jezika, srpsko-hrvatskoga, ali uglavnom na razini službenoga, administrativno-političkoga diskursa. U prilog tomu do 1991. prikazani su rezultati prilično visoke učestalosti pojavnica odabranih leksema koji ne pripadaju hrvatskomu jeziku, nego „zajedničkomu“ srpsko-hrvatskomu leksiku¹⁴ (*autoput – autocesta, budžet – proračun, dozvoliti – dopustiti, istovremeno – istodobno, lični – osobni, krivični – kazneni, nauka – znanost, nivo – razina, oblast – područje, organ – tijelo, saobraćaj – promet, spisak – popis, štampa – tisak, uhapsiti – uhititi, uslov – uvjet, utisak – dojam*).

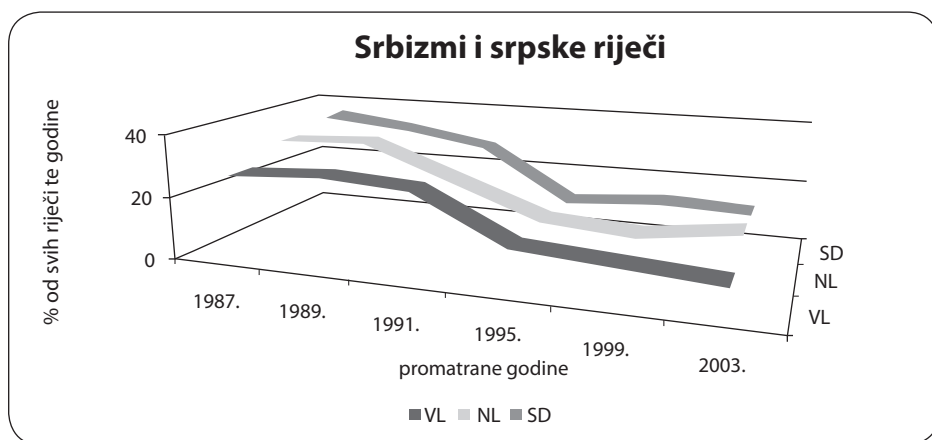
Umjetna sinonimizacija brzo se raspala s raspadom države i njezine jezične politike. „Zajedničke“ riječi, dakle srbizmi (*uslov, uhapsiti, štampa*), uglavnom su posuđenice u srpskom jeziku. Hrvatski se i srpski jezik upravo razlikuju po odnosu prema posuđenicama jer je hrvatski jezik oduvijek u mnogo manjoj mjeri posuđivao strane riječi, što sa srpskim nije bio slučaj.¹⁵ Srpski je jezik rado prihvaćao posuđenice pa se i jedan dio internacionalizama učvrstio u hrvatskom zbog jugoslavenske jezične politike. Naravno da su *pasoš, ambasada, januar* bile poželjne riječi jer *putovnica, veleposlanstvo, siječanj* nisu bile razumljive na cijelom području.

Nekadašnji „zajednički“ leksemi mijenjaju svoj status i postaju posuđenice, srbizmi (*uslov, uhapsiti, štampa, utisak, učešće, dozvoliti, spisak*), a neki od njih pojavljuju se i dalje, ali uglavnom u razgovornom jeziku.

¹⁴ Ovdje treba ponovno naglasiti da nije riječ o zajedničkom leksiku naslijeđenom iz istoga slavenskoga izvora.

¹⁵ Bagdasarov (2010) raščlanjuje opširnije hrvatsko-srpske i leksičke razlike i razlike u odnosima prema leksiku i njegovu popunjavanju.

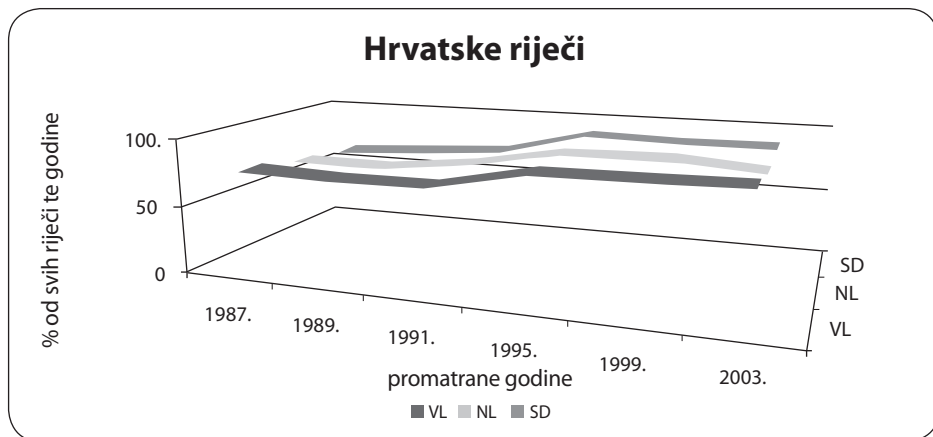
Slika 4. Prikaz učestalosti srbizama i srpskih riječi od 1987. do 2003. u Večernjem i Novom listu te u Slobodnoj Dalmaciji

Od trojih istraživanih dnevnih novina 1987. najviši postotak srpskih riječi i srbizama¹⁶ imala je Slobodna Dalmacija (36 %). S najmanjim postotkom srbizama i srpskih riječi bio je Večernji list (25 %). Večernji i Novi list (32 %) imaju relativno stabilan i sličan odnos prema srpskim riječima i srbizimima te se statistički gledano ovdje bitno ne razlikuju. Novi list 1989. bilježi lagani pad uporabe srpskih riječi zamjenjujući ih hrvatskim riječima do 1995, dok Večernji list započinje s uklanjanjem 1991. i završava 1995. To je godina završetka Domovinskoga rata koja objašnjava da je vrijeme jakoga utjecaja srpskoga jezika na hrvatski završeno i da srpskih riječi u hrvatskom jeziku uglavnom više nema. Slobodna Dalmacija imala je stalni lagani pad uporabe srpskih riječi i srbizama od 1987. do 1991, a 1995. dosegla je najnižu točku i time se ujednačila s ostalim dvojim novinama.

¹⁶ Treba razlikovati srpske riječi koje se nisu upotrebljavale u hrvatskom jeziku (npr. *boranija*) od srbizama koji su se upotrebljavali ili koji se upotrebljavaju (npr. *dovoliti, učestće*). Za potrebe istraživanja nisu rađene distinkcije u učestalosti između srbizama i srpskih riječi, nego su one zajednički obuhvaćene pod nazivom srpske riječi i zajednički izrazi *srpsko-hrvatskoga jezika*.

Slika 5. Prikaz učestalosti hrvatskih riječi koje su zamijenile dotadašnje srbizme i srpske riječi u Večernjem listu, Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji

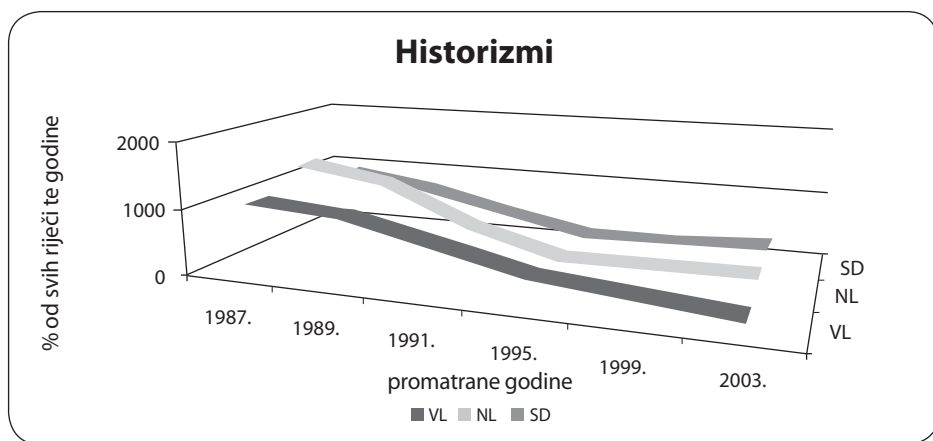

Srbizmi nestaju iz uporabe u dnevnim novinama zahvaljujući lektorima, dok se jedan dio nekadašnjih sinonimnih parova (*dozvoliti – dopustiti, saobraćaj – promet, učestvovati – sudjelovati, učešće – udio, takmičar – natjecatelj*) još ponekad i ponegdje rabi, što ponekad ovisi i o političkim elitama koje su na vlasti (Barić 2013).

4.3. Odlazak leksema socijalističkoga uređenja u pasivni sloj historizacijom

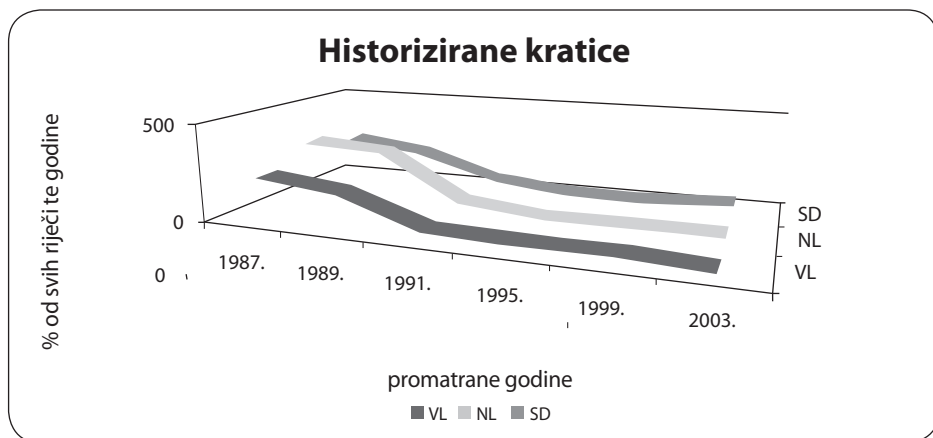
Prema provedenoj leksičkoj analizi može se zaključiti da je zbog izvanjezičnih društveno-političkih izmjena određeni broj leksema, visoko frekventnih u uporabi u vrijeme SFRJ-a, otišao u pasivni leksik poput leksema i sintagmi kao što su *borac, bratstvo i jedinstvo, delegat, drug, kolektiv, komunist, maršal, omladinac, proleter, propaganda, revolucija, samoupravljanje, savjet, udruženi rad* itd. Činjenica je da su društvene i političke okolnosti drugačije i da nema potrebe za njihovom uporabom, osim ako se njima ne žele pojasniti neke povijesne pojave i činjenice. Međutim, neki su leksemi doživjeli historizaciju samo jednoga svoga značenja, dok su neki proširili svoje semantičko polje te se koriste u novim kontekstima i jezičnim situacijama poput riječi *omladinac, revolucija* i sl. bez izazivanja asocijacija na bivša vremena.

Slika 6. Prikaz učestalosti uporabe historizama u Večernjem listu, Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji

Najveći broj riječi koje su u vrijeme SFRJ-a bile visoko frekventne, a koje su smjenom društveno-političkih prilika doživjele historizaciju i prešle u pasivni leksik koristio je Novi list, potom Večernji list, a najmanje Slobodna Dalmacija (iako te međusobne razlike postoje, statistički gledano one nisu značajne). Već 1991. sve troje novine bilježe prepolovljenu učestalost leksema korištenih 1987, a 1999. sve su istraživane novine ujednačile svoju uporabu s tim da su Novi list i Slobodna Dalmacija zadržali kontinuitet, dok je Večernji list pokazao jači purizam i kod historizama čiju je učestalost sveo na minimum.

Slika 7. Prikaz učestalosti historiziranih kratica u Večernjem listu, Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji

Slika 7 prikazuje gotovo identičan proces, ali na primjeru historiziranih kratica koje su nestale zajedno s društvenim uređenjem koje su obilježavale (*AFŽ, AVNOJ, CK, GNO, NOB, NOP, NOR, ONO, OOUR, OSIZ, OUR, OZNA, RSIZ, SAP, SIV, SIZ, SKOJ, SUBNOR, SUP, TANJUG, UDBA, UOUR, ZAVNOH ...*).

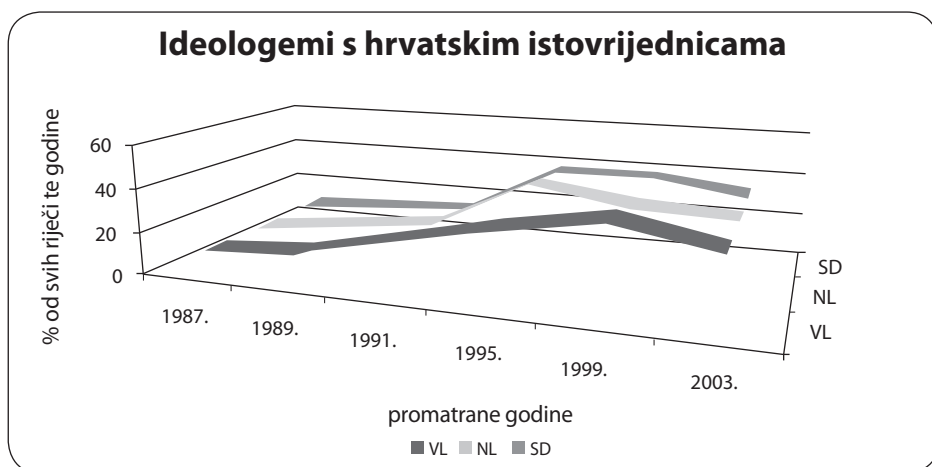
4.4. Nastanak ideologema

Ideologemi nastaju kao posljedica društveno-političkih izmjena kojima se želi naglasiti nova ideološka orijentacija s naglaskom na različitost od prethodne. Automatizmom se takvim riječima pridaje status političke moći i autoriteta. Tako je devedesetih na temelju provedenoga istraživanja uočena prilična jezična konfuzija. Uporaba novih riječi i konstrukcija (koje su doživljavane kao nove iako su bile hrvatske) u političkom i administrativnom diskursu pretočila se pod utjecajem medija u svakodnevnu komunikaciju hrvatskih građana. Što zbog neznanja, što zbog nastojanja priklanjanja novoj političkoj retorici, nepotrebno su uklonjene i hrvatske riječi koje su se u određenim trenucima subjektivnom procjenom našle nepodobnima i „nehrvatskima“ (Barić 2013).

Prema provedenom istraživanju može se uočiti da su se izmjene počele događati nakon 1991, odnosno 1995. i da se otada pojavljuju „hrvatskiji“ leksemi koji konkuriraju dotadašnjima. To je vrijeme uspostave novih političkih i društvenih odnosa, što objašnjava njihovo istodobno isprepletanje. Međutim, prema podacima sa slike 8 može se primijetiti da se od 1999. i 2003. godine revitaliziraju leksemi koji su do 1991. bili sasvim dobri¹⁷, u većini slučajeva hrvatski leksemi. To su primjerice: *dragovoljac – dobrovoljac, glede – s obzirom na, mladež – omladina, nužan – neophodan, obveza – obaveza, pučanstvo – stanovništvo, središnjica – centrala, u svezi s – u vezi s, šport – sport, uporaba – upotreba, zamolba – molba, podrijetlo – porijeklo* itd.

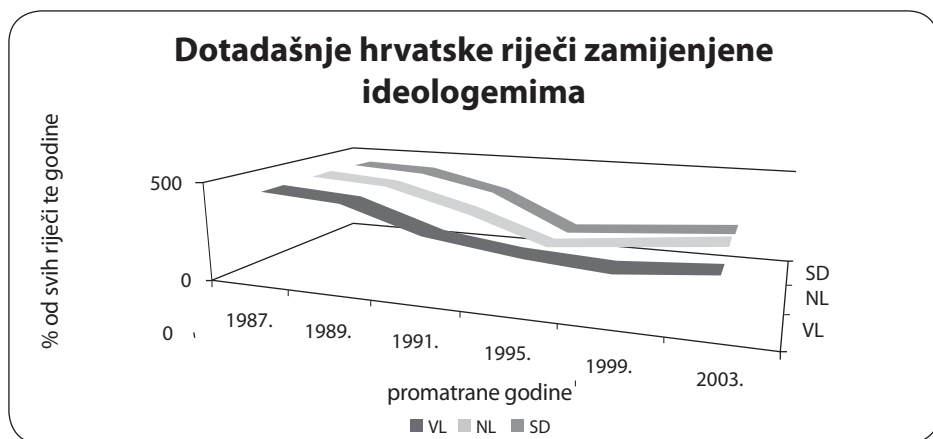
¹⁷ Dobri s normativnoga stajališta jer su posrijedi bile hrvatske riječi, tvorene po zakonitostima hrvatske tvorbe, koje su bile dugo u upotrebi. Istraživanje novinskoga korpusa (Barić 2013) pokazalo je da se s osamostaljenjem Hrvatske leksik političke elite proširio u javnu komunikaciju (npr. *znakovito, glede, ugroza, izvješće, djelatnik ...*).

Slika 8. Prikaz učestalosti ideologema u dnevnim novinama Večernjem listu, Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji

U sva tri dnevna lista od 1987. do 1991. postoji blagi kontinuirani uzlazni trend leksema koji će nakon 1991. i smjene vlasti nova politička elita rado upotrebljavati. U Večernjem listu najviši stupanj uporabe omiljenih leksema političkoga podstila administrativnoga funkcionalnoga stila postignut je tek 1999. godine, dok je kulminacija u Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji vidljiva četiri godine prije, 1995. godine. Prema posljednjim istraživanim godinama 1999. i 2003. sve troje novine bilježe lagani pad uporabe ideologema u određenim društveno-političkim kontekstima novinskih članaka. Pritom valja naglasiti da od 1989. u članke svih novina ulaze ideologemi koji nisu imali svoje zamjene, ali su postali visoko frekventni u komunikaciji vladajućih struktura. Za to vrijeme dotadašnji ideologemi bilježe značajan pad, osobito od 1989. do 1995. u Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji, a u Večernjem listu do 1999. godine. Zanimljivo je primijetiti da se od 1995. u Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji, odnosno od 1999. u Večernjem listu smanjuje pritisak na nove ideologeme sa zamjenom ili bez nje te se bilježi ponovno blagi porast dotadašnjih, starijih sinonimnih zamjena. Pomodnost uporabe jezika vladajućih struktura u razdoblju od 1999. do 2003. bilježi blagi pad. Takva se promjena može pripisati trezvenijemu gledanju na jezik u mirnodopskom vremenu nego u vrijeme ratnih godina, kada je pojačan interes obično rezultirao isticanjem razlika između onoga što jest hrvatsko i onoga što ne pripada hrvatskomu jeziku, ne mareći pritom za stvarne kontekstualne razlike i nepotrebno odbacivanje riječi koje uopće nisu bile tuđe, nego stvar političkih preferencija.

Slika 9. Prikaz učestalosti hrvatskih riječi zamijenjenih ideologemima u Večernjem listu, Novom listu i Slobodnoj Dalmaciji

Dnevne novine kao vrsta medija u dodiru s visokom politikom i društvenim kretanjima prenose političku retoriku i izvan svoga konteksta te tako utječu na oblikovanje jezične kulture svojih građana.

5. Zaključak

Da je utjecaj politike doista moćan, vidi se u pokušaju uspostave novih jezičnih obrazaca i konstrukcija i pojavi ideologema koje je nametala novoizabrana politička elita putem medija. Za njih se smatralo da su više hrvatske riječi nego druge, dotadašnje upotrebljavane riječi. Inzistiranje na „hrvatskijim“ riječima ogledalo se u jezičnoj politici koja je nametala isključivost i netolerantnost prema stranim jezičnim elementima, što je prešlo u drugu krajnost. Riječ je, naravno, o jezičnom purizmu koji je oduvijek prisutan zbog raznih društveno-povijesnih razloga u hrvatskom jeziku, a osobito u dvadesetom stoljeću.

Budući da su izuzetno moćna oružja današnjih suvremenih društava javni mediji, tiskani, a osobito elektronički, uglavnom usko vezani s politikom pojedine države, njihov je jezični izraz zrcalo društvenih prilika u određenoj zemlji. O svim navedenim problemima u kojima se našao hrvatski jezik govore podaci različitih leksičkih slojeva prikupljeni u novinskom korpusu. Iako je riječ o leksičkoj različitosti unutar samo jednoga tipa medija, dnevnih novina, uočena je prilična neujednačenost na više razina. Sve trije istraživane novine vodeće su u čitanosti u svojoj regiji i svake imaju svoju lektorsku službu. Stoga rezultati istraživanja pokazuju manje autorovu pismenost

i njegovu individualnu jezičnu kompetenciju u oblikovanju publicističkih formi te završne uredničke jezične i stilske intervencije, a više lektorsko znanje jezika i odnos prema njemu. U novije vrijeme problem različitih jezičnih rješenja lektorskih službi izlazi iz poplave brojnih normativnih priručnika prisutnih na tržištu, čija je valjanost uporabe kratkotrajna i lako zamjenjiva, unatoč činjenici da su pojedine gramatike, rječnici ili jezični savjetnici izašli i u ponovljenim izdanjima. Time se stvara zbujujući i nedosljedan učinak jezičnih i pravopisnih normi pa je i odnos prema standardnom jeziku neozbiljan. Jezik javnih medija neizravno stvara jezičnu kulturu i time postaje odgovoran za jezičnu sliku svojih građana. Sve teškoće riješila bi jedinstvena i općevažna norma – općeprihvaćeni pravopisni priručnik, normativna gramatika i rječnik.

Deset godina nakon uspostave Republike Hrvatske, što je vidljivo i prema leksičkim rezultatima iz prikupljenoga korpusa, hrvatski jezik prestaje s radikalnim purističkim zahvatima. Višedesetljetna namjera miješanja hrvatskoga jezika sa srpskim postala je prošlost kao i desetogodišnje naturanje novoga ideološkoga hrvatskoga koje je provodila politička elita. Hrvatski se jezik otvara neopterećen prošlošću svjetskim strujanjima povezivanja preko engleskoga jezika i internacionalizacije leksika.

Literatura

- Anić, Vladimir. 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Badurina, Lada. 1998. Neke odlike leksika u suvremenoj hrvatskoj publicistici. *Filologija*, 30–31: 417–426.
- Bagdasarov, Arthur R.. 2010. *Hrvatski književni jezik i njegova norma*. Rijeka: Maveda – HFDR.
- Bagdasarov, Arthur R. 2011. *Ima li Hrvatska jezičnu politiku?* Portal hrvatskoga kulturnog vijeća <<http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/a-b/bagdasarov-artur/7989-ima-li-hrvatska-jezinu-politiku.html>> (Pristupljeno 12. siječnja 2013.)
- Barić, Branka. 2013. *Razvoj hrvatskoga leksika na razmeđu tisućljeća*. Doktorski rad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Bugarski, Ranko. 1997. *Lice jezika*. Beograd: XX vek.
- Grčević, Martina. 2011. Suvremena jezična situacija u slavenskim zemljama. U: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*. Dubravka Sesar, ur. Zagreb: FF press. 143 – 160.

- Lučić, Radovan. 2007. Uvest ću još koju riječ i ozdravit će duša tvoja! U: *Jezič i identiteti*. Jagoda Granić, ur. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 337–347.
- Mamić, Mile. 2007. Hrvatsko vojno nazivlje u rječniku Juridisch-Politische Terminologie. *Jezič*, 54 (2): 55–60.
- Milardović, Anđelko. 1999. Globalizacija, kultura, identitet. U: *Globalizacija*. Anđelko Milardović, ur. Osijek – Zagreb – Split: Pan liber. 131–199.
- Pavešić, Slavko (ur). 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Peti-Stantić, Anita, Keith Langston. 2013. *Hrvatsko jezično pitanje danas: identiteti i ideologija*. Zagreb: Srednja Europa.
- Ricento, Thomas. 2008. Povijesna i teorijska razmatranja unutar jezične politike i planiranja. *Diskrepancija*, 9 (13): 99–111.
- Samardžija, Marko. 1998. Leksik. U: *Hrvatski jezik*. Mijo Lončarić (ur.). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Škiljan, Dubravko. 1988. *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- Tafra, Branka. 1997–1998. Povijesna načela normiranja leksika. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 23–24: 325–343.
- Tafra, Branka, Petra Košutar. 2008. Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 43: 177–206.
- Wright, Sue. 2010. *Jezična politika i jezično planiranje*. Zagreb: FPZ.

A New State – a New Language Policy

Language is the most important human achievement, enabling functioning of society at its many levels. It enables communication between individuals from the same language group and builds their linguistic reality. Like all other properties of political societies, language has to be regulated and normed. This was always the realm of states or leading elites that tried to organize governments at certain territories. Language was often used to achieve a strong national homogeneity through feeling of belonging, or identification with the language. More organized processes of language planning and language politics appear with the establishment of nation states in the 19th century. In modern times the role of the state was taken over by public

media, including daily newspapers that influence the formation of public language.

In this paper we analyze the lexical forms of daily papers in order to notice and register certain changes that Croatian language experienced in the period of 15 years since the formation of the modern Croatian state in 1991.

Keywords: language policy, language planning, Croatian standard language, media style